

religie

philosophia christiana

Kant și Dumnezeuul moral

Nicolae Turcan

Discuțiile contemporane de filosofia religiei recur la Kant ori de câte ori vine vorba de idolul Dumnezeuului moral, rezultat al reduției epistemologice la rațiunea pură. Să ne oprim asupra criticii kantiene a religiei. Ceea ce trebuie semnalat de la bun început este faptul că ea se profilează pe fundalul modernității pentru care fundamentul discuției despre adevăr în teologie nu mai e constituit de revelația divină, ci de rațiunea care încearcă să dovedească în primul rând coerența doctrinelor (Pannenberg). Această reduție la rațiune articulează o definiție a religiei care sună astfel: „Religia (considerată subiectiv) este cunoașterea tuturor datorilor noastre ca porunci divine”.¹ Cum arată, în acest caz, religia adevărată?

Pentru a răspunde la această întrebare trebuie să vedem cum se prezintă „credința religioasă pură” față de „credința religioasă ecleziastică”, după cum le denumește Kant în *Religia doar în limitele rațiunii*. Religia adevărată este o religie unică și imuabilă, spune Kant, fiindcă ea nu are un caracter istoric, precum credința ecleziastică – divizibilă într-o multiplicitate de credințe mereu concurente –, ci se bazează pe rațiune. Consecința acestei universalități este posibilitatea de a întemeia o biserică universală, adevărată și invizibilă, care să nu aibă tarele bisericii istorice, adică să nu se impună prin fapte, ci doar prin convingere rațională. Trăsăturile acestei biserici ar fi: din punctul de vedere al *universalității*, ea s-ar adresa tuturor oamenilor și n-ar mai fi expusă la pericolul sectelor, fiind pe deplin întemeiată pe principiile rațiunii; *calitatea* ar fi asigurată de puritatea imboldurilor morale; *relația* ar sta sub principiul libertății, necondusă nici ierarhic, nici prin iluminare, ci printr-un fel de democrație „rezultată din inspirații particulare”; în fine, sub raportul *modalității*, biserica adevărată s-ar dovedi imuabilă – deși ar păstra rezerva modificărilor conforme timpului și împrejurărilor în administrare – pentru că ar cuprinde *a priori* principii sigure, exprimate într-un cod de legi publice (deși Kant va refuza să o compare cu un sistem politic, optând mai degrabă pentru un soi de „comunitate casnică”).

Optimismul lui Kant nu se oprește aici, utopia devenind totală atunci când e vorba de universalitatea legii morale: „... există o cunoaștere practică – scrie filosoful – care, deși este întemeiată exclusiv pe rațiune și nu necesită nici o doctrină istorică, este într-atât de apropiată tuturor, chiar și de cei mai simpli oameni, ca și cum ar fi literalmente înscrisă în inimă: o lege ce poate fi doar numită pentru a îi fi recunoscută imediat autoritatea de către toți și care produce din sine o obligativitate *necondiționată* în conștiința tuturor, și anume a moralității; și ceea ce este mai mult, această cunoaștere ne conduce de la sine, fie la credința în Dumnezeu, fie este singura, cel puțin, ce ar putea determina conceptul de Dumnezeu ca legiferator moral, prin urmare ne conduce la o credință religioasă pură, nu numai pe înțelesul tuturor, ci care să poată fi onorată în cel mai înalt grad; ea conduce într-acolo atât de natural, încât atunci când voim să încercăm, interogând un om oarecare, ce nu a fost niciodată instruit în acest sens, aflăm că el posedă această credință în întregime și pe deplin.”²

De altfel, odată cu morala, ajungem în inima concepției kantiene despre religia adevărată fundamentată în mod necesar pe legi morale. Superioritatea virtuții față de orice alt serviciu divin este pentru Kant evidentă: nici rugăciunea (considerată inutilă), nici harul (considerat iluzie) nu-l pot satisface pe Dumnezeu, ci doar „dispoziția morală pură a inimii”. Chiar dacă, din punct de vedere istoric, credința ecleziastică precede celei pure, aceasta din urmă trebuie să se emancipeze, fiindcă „Trecerea treptată a credinței ecleziastice la autocrația credinței religioase pure este apropierea de împărăția lui Dumnezeu”.³

Emanciparea înseamnă totodată o serie întreagă de înlocuiri: autorii erudiți (preoții), necesari într-o religie a cărții, se dovedesc nenecesari în fața unei credințe morale care „se demonstrează de la sine”; libertatea ia locul unei atitudini despotice și autoritare reprezentată de cler, eremiți, stat; cultul și slujbele divine, adică tot ceea ce constituia o datorie ecleziastică, sunt înlocuite cu pura datorie morală, singurul serviciu divin acceptabil; în fine, oamenii devin mai buni, căci mai morali, spre deosebire de cei care rămâneau în afara binelui, pentru că chiar participând la slujbe ei nu-și împlineau datoriile morale. Într-un fel, ceea ce e în afara moralei e doar iluzie religioasă și, chiar dacă această propoziție poate fi acceptată, corolarul ei nu poate fi adevărat: ceea ce e credință ecleziastică este în mod necesar în afara moralei. Într-adevăr, întâlnim la Kant afirmații care susțin că religia morală face inutile miracolele, sau că doar moralitatea contează, nu sfințenia: „După sacrificiul buzelor, care este cel mai mic pentru el, până la cel al bunurilor naturale care, de altfel, ar putea fi folosite mai bine în avantajul oamenilor și chiar până la sacrificarea propriei persoane prin părăsirea lumii (starea de ermit, fakir, călugăr), omul îi oferă totul în afară de dispoziția sa morală”.⁴ Cu alte cuvinte, sfințenia exclude moralitatea!

Încercând să edifice o religie a rațiunii și a virtuților morale, Kant își încheie volumul despre religia în limitele rațiunii cu o critică la adresa principalelor metode de dobândire a harului divin (pe care îl vede într-un ciudat antagonism cu

lucrarea virtuților!). Mai întâi, este criticată *rugăciunea*, fiindcă ea devine o iluzie de dobândire a harului, fiind importantă doar în litera ei, nu în spiritul ei; or pentru Kant spiritul rugăciunii este important, iar el este stimulat „prin purificarea și înălțarea continuă a dispoziției morale”. Apoi, *frecventarea bisericii* este de dorit în măsura în care nu duce la idolatrie și nu induce iluzia de a fi devenit, fără eforturi morale, ci doar prin cultul exterior, cetățean al împărăției lui Dumnezeu. În al treilea rând, este criticată *consacrarea*, exprimată prin botez, ca neoferind niciun fel de har și nici iertarea păcatelor – o „superstiție aproape mai mult decât păgână”. În ultimul rând este criticată ceremonia comuniunii, care n-ar fi rea dacă ar ajunge la ideea unei „comunități morale cosmopolite”, dar trebuie criticată în măsura în care se consideră că astfel se dobândește har, fiind „o iluzie a religiei care nu poate acționa decât exact în opoziție cu spiritul aceleiași”. Pentru Kant, mijloacele de dobândire a harului îl face pe om să lase „atotbinevoitoarei providențe să facă din el un om mai bun, în timp ce el se străduiește să fie *evlavios* (o venerație pasivă față de legea divină), în loc să fie *virtuos* (aplicarea propriilor forțe în vederea respectării datorieienerate de el), unde ultima, totuși numai *unită cu prima* poate forma ideea ce exprimă cuvântul de *evlavie* (adevărată *dispoziție religioasă*)”.⁵

Prin felul în care îl concepe pe Dumnezeu, religia kantiană îl subordonează principiilor rațiunii, transformându-l într-un Dumnezeu moral, adică într-un idol al divinului construit de rațiune. Trăsăturile acestui Dumnezeu sunt lipsite de orice apel la mister, adevărata credință universală susținută de Kant susținând că Dumnezeu este creatorul atotputernic și legiferatorul moral sfânt, protectorul și susținătorul oamenilor și judecător drept, în vreme ce raporturile cu oamenii se bazează în mod exclusiv pe moralitate. În modul în care Kant percepe religia rațiunii în opoziție cu cea istorică, a Bisericii, descoperim o presupuziție: împlinirea virtuților morale și legea morală sunt pe deplin raționale și la îndemâna omului, în vreme ce ritualurile și slujbele Bisericii nu fac decât să ofere o iluzie satisfăcătoare, fără a avea vreo legătură cu moralitatea. Moralitate împotriva Bisericii, așa ar putea fi denumită această presupuziție care, în esența ei, este pe deplin neadevărată. Însă chiar dacă idolul Dumnezeuului moral se dovedește a fi un construct metafizic modern, el rămâne o provocare pentru contracararea poziției adverse, adeseori întâlnită, pentru care moralitatea n-ar avea niciun rol. Echilibrul nu s-ar putea contura decât într-un principiu pe cât de rațional pe atât de evident: nici moralitate fără religie – care l-ar rata pe Dumnezeuul cel viu –, și nici religie fără moralitate – care l-ar pierde pe Cel care se ascunde în poruncile Sale, după cum afirmă spiritualitatea filocalică a Bisericii.

Note:

¹ Immanuel Kant, *Religia doar în limitele rațiunii*, traducere de Rodica Croitoru, Bic All, București, 2007, p. 223.

² *Ibidem*, p. 255.

³ *Ibidem*, p. 181.

⁴ *Ibidem*, p. 245.

⁵ *Ibidem*, p. 275.

